

A NYELVFEJLŐDÉS FOLYAMATA KORAGYERMEKKORTÓL KAMASZKORIG

Szerkesztette:

BÓNA JUDIT – MURÁNYI SAROLTA

A NYELVFEJLŐDÉS FOLYAMATA KORAGYERMEKKORTÓL KAMASZKORIG

Szerkesztette:

Bóna Judit – Murányi Sarolta

Budapest, 2022

A kötet megjelenését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal Tématerületi Kiválósági Programja (Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció) támogatta.

A tanulmányokat lektorálták:

Bátyi Szilvia, Bóna Judit, Krepsz Valéria, Langó-Tóth Ágnes, Raácz Judit, Svindt Veronika, Szűcs Antal Mór

Szerzők:

Bogdán Patrik, Bóna Judit, Csire Márta, Hagymási Judit, Hámori Ágnes, Harmati-Pap Veronika, Hoss Alexandra, Kas Bence, Kleiber Judit, Laczkó Mária, Lajos Péter, Murányi Sarolta, Nagy-Varga Zsolt, Somogyi Tímea, Tóth Ildikó, Vadász Noémi, Viszket Anita, Wirker-Dobány Katalin

© Szerzők, 2022

© Szerkesztők, 2022

ISBN 978-963-489-525-1

ISBN 978-963-489-526-8 (pdf)

DOI: 10.21862/BJMS2Nyelvfejl5251

Készült a Cser Kiadó megbízásából az ELTE Eötvös Kiadó közreműködésével.

Felelős kiadó: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar dékánja

Projektvezető: Csanádi-Egresi Nóra

Kiadói szerkesztő: Tihanyi Katalin

Tipográfia: Bornemissza Ádám

Borító: Kmotrik Ildikó

Nyomda: Multiszolg Bt.

Tartalom

Előszó	7
A lexikai és szintaktikai adaptáció idői mintázata az anyai dajkanyelvben	
<i>Harmati-Pap Veronika – Vadász Noémi – Tóth Ildikó – Kas Bence</i>	9
Ötéves gyermekek társalgásának jellemzői magyar nyelvű gyermek–felnőtt diskurzusokban	
<i>Hámori Ágnes – Bóna Judit</i>	29
A csak partikula gyermeknyelvi vizsgálata	
<i>Hagymási Judit – Kleiber Judit</i>	57
Az otthoni nyelvi környezet hatása a narratív készség fejlődésére – A <i>Gyermekirodalmi Checklist</i>	
<i>Murányi Sarolta</i>	79
A hallott tartalom visszaadása középiskolás korban	
<i>Laczkó Mária</i>	95
A tanulói fogalmazások stilisztikai hibáinak szerepe a beszéd- és írásfejlesztésben	
<i>Nagy-Varga Zsolt</i>	113
Gyermeknyelvi sajátosságok vizsgálata szentimentelemzésen keresztül	
<i>Hoss Alexandra – Viszket Anita</i>	133
A gyermekirodalmi szövegek olvashatósági vizsgálata a szöveg grammatikai komplexitásán keresztül	
<i>Bogdán Patrik</i>	149
Amikor a gyermek „fordítva ül a bilin” – új lehetőség a dadogó gyermekek terápiájában	
<i>Somogyi Tímea – Lajos Péter</i>	167
Német–magyar kétnyelvű kisiskolások nyelvi kompetenciájának felmérése	
<i>Csire Márta – Wirker-Dobány Katalin</i>	185

A *csak* partikula gyermeknyelvi vizsgálata

Hagymási Judit – Kleiber Judit¹

1. Bevezetés

Kutatásunk témája a *csak* partikula korpuszalapú vizsgálata a 6 évesnél fiatalabb gyermekek nyelvelsajátítási folyamataiban. A *csak* szócskának két fő típusát tartja nyilván a szakirodalom: a logikai és a diskurzusjelölő típust. Dolgozatunkban mindkettőt tárgyaljuk. A logikai, fókuszjelző *csak* partikuláról Pintér (2017) kimutatta, hogy a gyermekek már 4,5 éves korban tökéletesen értik a jelentését; a diskurzusjelölői funkcióban álló *csak* partikulát azonban 6 évesnél fiatalabb gyermekek nyelvhasználatában még nem vizsgálták. Kutatásunkat az motiválta, hogy feltérképezzük a diskurzusjelölői *csak* produkcióját ebben a korcsoportban, illetve megvizsgáljuk, milyen arányban szerepel a kisgyermekek beszédében a kétféle – logikai és diskurzusjelölői – *csak* partikula.

Hipotéziseinket személyes megfigyeléseinkre alapoztuk. Azt tapasztaltuk a körülöttünk élő gyerekeknél, hogy 4 éves korukra már adekvát módon képesek használni mind a hangsúlyos [(1a)–(1b)], mind a hangsúlytalan [(1c)] diskurzusjelölői *csak* partikulát; mindazonáltal a logikai *csak* [(1d)–(1e)] sokkal gyakoribb beszédükben. (A *csak* partikula hangsúlyosságát a példákban csupa nagybetűs írásmód jelzi.)

(1a) Hinta! (...) CSAK rájöttem! (3;7) (kapott egy hintát, először csak az ülőlapját mutatták neki, hogy találja ki, mi az; amikor nem sikerült, akkor a kötelét is megmutatták)

(1b) De a Roli CSAK nem oda megy! (3;8) (előtte megkérték, hogy üljön át máshova)

(1c) Nézd csak! (4;0) (mesekönyv-nézegetés közben)

(1d) Csak macska nem volt. (2;8) (egy szülinapról beszélgettek, ami jó volt, volt lufi, ...)

(1e) Csak a sárgát kicsit nem szereted, ugye? (4;5) (dinnyéről beszélgettek)

Azt is megfigyeltük, hogy időnként a megfelelő pragmatikai környezet nélkül is használják a fiatalabb óvodáskorú gyermekek a *csak* szócskát [(2)].

(2a) CSAK cserélünk helyet? (4;1) (legózás közben, beszélgetés elején, helyet akart cserélni)

A hangsúlyos *csak* partikula használata előfeltételez egy korábbi diskurzust (lásd 2.2.), ami a (2)-es példában nem teljesül, ezért a *csak* használata az adott helyzetben nem adekvát.

A fentiek alapján a következő hipotéziseket állítottuk fel. Fő hipotézisünk, hogy az óvodáskorú gyermekek szemantikai/pragmatikai értelemben felnőttszerűen használják a *csak* szócskát, esetlegesen szintaktikai hibát vétenek. Második hipotézisünk, hogy az óvodáskorúaknál fiatalabb gyermekek körében is előfordul a *csak* partikula felnőttszerű használata, az óvodásokhoz képest több nem adekvát mondatba helyezéssel. Harmadik hipotézisünk, hogy a különféle *csak*-ok arányai óvodáskorban alapvetően megegyeznek a felnőtt korpuszból kinyert adatok arányaival.

A gyermeknyelvi adatokat a MONYK (MÁTYUS – OROSZ 2014), valamint a CHILDES korpuszokból gyűjtöttük. Az óvodáskorú gyermekek adatait összevetettük felnőttnyelvi adatokkal, melyhez a BEA Beszélő nyelvi adatbázist használtuk fel (MIHAJLIK és mtsai. 2022). A korpuszadatokat kvantitatív és kvalitatív szempontból is elemeztük. Eredményül azt kaptuk, hogy az adatok alapvetően alátámasztják a hipotéziseinket.

Az óvodások megnyilatkozásait összesen 349 *csak*-előfordulás alapján vizsgáltuk. Azt tapasztaltuk, hogy túlnyomó többségben (89%) a logikai *csak*-ot használták, de előfordult a diskurzusjelölői használat is, valamint az összes *csak*-ot tartalmazó konstrukció közül kiugró számban volt jelen az *egyszer csak* állandósult szókapcsolat. A felnőtt korpuszsal való összehasonlítás alapján elmondhatjuk, hogy az alaptípusok megoszlása nagyon hasonló, viszont az albtípusok vizsgálatakor már találtunk eltéréseket: egyrészt az albtípusok arányában, másrészt több, felnőttnyelvben gyakori konstrukció nem volt jellemző az óvodásoknál.

A bölcsődések nyelvhasználatát 306 *csak*-előfordulás alapján vizsgáltuk. Azt tapasztaltuk, hogy ők is a logikai *csak*-ot használták a legnagyobb arányban (75%), azonban a diskurzusjelölői *csak* is előfordult megnyilatkozásaikban, legjellemzőbben a felszólító mondatmodalitással álló hangsúlytalan *csak*. Az óvodásoknál talált konstrukciók közül több nem jelent meg a megnyilatkozásaikban, mint például az *egyszer csak*, illetve a vonatkozó névmás és a *csak* kollokációja.

Tanulmányunkban először röviden bemutatjuk a vizsgált *csak*-típusokat a szakirodalom alapján (2. fejezet), majd ismertetjük a kutatásunkat (3. fejezet): az óvodáskorú gyermekekre vonatkozó adatokat, majd a bölcsődéskorúak adatait, kitekintés jelleggel. Végül a 4. fejezetben összegezzük a kutatásunkat, és röviden vázoljuk a továbblépési lehetőségeket. A tanulmányban szereplő példamondatok túlnyomó többségben szakirodalmi, illetve korpuszpéldák. Ahol nem található forrásmegjelölés, ott a példákat saját anyanyelvi kompetenciánk alapján írtuk.

¹ PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék

2. Szakirodalmi áttekintés

Ebben a fejezetben röviden bemutatjuk a téma szakirodalmi hátterét. Elsőként a *csak* partikula logikai típusát tárgyaljuk (2.1.), majd a diskurzusjelölői funkcióban előforduló *csak* szócskával kapcsolatos legfontosabb ismereteket összegezzük (2.2.). Végül kitérünk a *csak* partikula gyermeknyelvi kutatásainak előzményeire, röviden említve egyéb diskurzusjelölőket (*hát, így, ilyen*) gyermeknyelvi vizsgálatát is (2.3.).

2.1. Logikai típus

A *csak* partikula logikai típusát többen vizsgálták a magyar generatív nyelvészetben (pl. É. KISS 1998; BALOGH 2009). Hagyományosan azonosító-kirekesztő értelmezést társítunk hozzá: azonosítjuk, hogy kire/mire teljesül az állítás, és kirekesztjük a többi lehetőséget. Megkülönböztethetünk két fő típust: fókuszos [(3a)], illetve propozíció előtt megjelenő *csak* [(3b)–(3c)].

- (3a) János *csak* a Börzsönyt járta be. (É. KISS 1998: 48)
 (3b) János *csak* lemásolta a szavakat. (É. KISS 1998: 49)
 (3c) *Csak* János megint elaludt.

Fókuszos esetben a *csak* egy entitásra, a predikátum egy argumentumára vonatkozik, amely (3a) esetén a Börzsöny, így a mondat jelentése, hogy János semmi mást nem járt be, csak és kizárólag a Börzsönyt. Ilyenkor az igekötő az ige mögé kerül, inverz szórendet kapunk. A propozíció előtt megjelenő *csak* esetén a partikula hatókörében szerepelhet maga a predikátum [(3b)], de szerepelhet egy egész szituáció is [(3c)]. A (3b) mondat jelentése, hogy János semmi mást nem csinált, csupán lemásolta a szavakat (de nem tanulta meg). A (3c) esetén pedig, hogy semmi más nem történt, csupán annyi („csak az van”), hogy János megint elaludt (és nem valami jelentősebb esemény történt). Ilyenkor az igekötő az ige előtti pozícióban van, a szórend pedig egyenes.

Az (3a)-hoz hasonló mondatokban a *csak* partikula hátravetett pozícióban is megjelenhet, ilyenkor a mondat ugyanazt a jelentést hordozza [(4)].

- (4) János a Börzsönyt járta *csak* be. / János a Börzsönyt járta be *csak*.
 (É. KISS 1998: 49)

Ezeket a típusokat kiegészítettük a *csak* partikula ellentétes kötőszói használatával, melyet a generatív nyelvészeti tanulmányok nem tárgyalnak, csupán a hagyományos grammatikákban jelenik meg említésszerűen [(5)].

- (5) Lenne kedvem játszani, *csak* tanulnom kell.

Az (5)-ös példában a *csak* ellentétes kötőszói – *de* értelmű – szerepét egyrészt az mutatja, hogy helyettesíthető *de* kötőszóval a jelentés megváltoztatása nélkül, másrészt pedig az, hogy nem tehető be a mondatba sem még egy *de*, sem egy másik kötőszó, ha a jelentést meg akarjuk őrizni. Nem mondhatjuk például azt, hogy *Lenne kedvem játszani, de csak tanulnom kell*.

2.2. Diskurzusjelölő típus

A diskurzusjelölőket – mint például *hát, így, ilyen* – többen vizsgálták a magyar nyelvben (pl. FÁBRICZ 1986; DÉR 2020; GYURIS 2008; SCHIRM 2011). Többek között diskurzuspartikulának, illetve modális vagy árnyaló partikulának is nevezik őket, azonban a diskurzusjelölő a legsemlegesebb elnevezés, mivel nem köthetők egyetlen szófaji kategóriához sem, vagyis a diskurzusjelölőség nem grammatikai, hanem pragmatikai, funkcionális kategória (SCHIRM 2011). A *csak* partikuláról többek között Gyuris (2008) cikkében olvashatunk, melyben a diskurzuspartikulák fogalmát is meghatározza: nem változtatják meg a mondat deskriptív vagy propozicionális tartalmát, nem válaszolnak kérdésre, nem tagadhatók, és nem alkotnak összetevőt más kifejezésekkel.

A diskurzusjelölő *csak* két fő típusa ismert: hangsúlyos [(6a)] és hangsúlytalan [(6b)].

- (6a) János *CSAK* tehetséges. (GYURIS 2008: 640)
 (6b) Egyél *csak*! (GYURIS 2008: 645)

A hangsúlyos *csak* partikula azt jelzi, hogy a mondatban megfogalmazott állítás ellentétes a beszédpartnerek korábbi információival, illetve inkompatibilis a kontextussal (GYURIS 2008). Ez a (6a) mondat esetében azt jelenti, hogy Jánosról korábban úgy gondoltuk, hogy nem tehetséges, a kontextusból ez következett volna, most mégis kiderült róla, hogy tehetséges. A hangsúlyos *csak* partikula minden mondatmodalitással megjelenhet.

Ezzel szemben a hangsúlytalan diskurzusjelölői *csak* sürgetést, bátorítást vagy fenyegetést tud kifejezni, és felszólító mondatmodalitással jelenik meg (FÁBRICZ 1986).

A (6b) példa kontextus nélkül inkább bátorítást fejez ki, de elképzelhető olyan kontextus is, ahol fenyegetésként értelmezhető. Az intonáció alapján azonban elkülöníthető egymástól a két eltérő beszélői szándék (GYURIS 2008).

A *csak* partikula gyakran fordul elő más elemekkel, például *csak nem*, *csak azért is*, *csak úgy*, illetve gyakran jelenik meg vonatkozó névmás után [(7)].

(7) Azt főzök neked, amit *csak* szeretnél!

Ebben a konstrukcióban a *csak* inkább diskurzusjelölőnek tekinthető, mivel nem változtatja meg a mondat propozicionális tartalmát, csupán jelzi a beszélő attitűdjét, nyomatékosítást fejez ki. Kenesei (1992) könyvében olvashatunk érintőlegesen az ilyen típusú szerkezetek értelmezéséről, mely alapján ezek a konstrukciók a *minden/bármilyen/akármilyen* kifejezésekkel egyenértékűek. Kutatásunkban a *csak*-ot tartalmazó szerkezetek közül a vonatkozó névmás és a *csak* kombinációját vizsgáltuk.

2.3. Gyermeknyelvi kutatások

A *csak* partikula diskurzusjelölői változatát mindeddig még nem vizsgálták a nyelvvel-sajátítás folyamatában, valamint a logikai *csak* kapcsán is csupán néhány kutatást végeztek. Kas és Lukács (2013) a fókusz értelmezését vizsgálja gyermekeknél és felnőtteknél, így érintőlegesen említi a *csak* partikula fókuszt jelölő szerepét. Pintér (2017) munkája az első, amely a fókusz értelmezésének vizsgálata során részletesen elemzi a kizáró értelmű (fókuszos) *csak* partikula hozzájárulását. A kutatás óvodás és kisiskoláskorú gyermekeknél vizsgálja a (8)-hoz hasonló mondatok értelmezését.

(8) *Csak* a nyuszi emelte fel a zászlót. (PINTÉR 2017: 154)

Az eredmények alapján megállapítható, hogy már a 4,5 éves gyerekek is tökéletesen tisztában vannak a *csak* partikula jelentésével, és azzal, hogy a fókuszos *csak*-ot tartalmazó mondatok esetében az a fő kijelentés, hogy a releváns halmaz többi elemére nem teljesül az adott állítás (PINTÉR 2017: 183). A kutatás tehát percepció-s szempontból vizsgálja a *csak* partikulát; a *csak* gyermeknyelvi produkciójával nem foglalkozik.

Noha a diskurzusjelölői funkcióban álló *csak* partikula használatát még nem kutatták a gyermeknyelvben, egyéb diskurzusjelölőket már vizsgáltak, például Markó és Dér (2011) a *hát*, *így*, *ilyen* kifejezéseket [(9)].

(9) *Az ilyen ilyen hát úgy így ilye fe- fölül így fő- hátra lehetett húzni.* (6 éves gyermek)
(MARKÓ – DÉR 2011: 56)

Az említett diskurzusjelölőket három korcsoportban vizsgálták: óvodások, középiskolások és felnőttek részvételével végeztek kísérleteket. A vizsgálatban 15 óvoda (6–7 évesek), 15 középiskola (15–16 évesek) és 15 felnőtt (20–57 évesek, átlagéletkor: 38,9) vett részt. Eredményül azt kapták, hogy mindegyik elemet használják már az óvodások is, viszont mind gyakoriság, mind funkció tekintetében eltérések tapasztalhatók a három korcsoportban. A *hát* partikula csaknem minden résztvevő interjújában megjelent; előfordulási gyakorisága a középiskolások csoportjában a legnagyobb és az óvodásoknál a legkisebb. Az *így* diskurzusjelölőt is a középiskolások használták a legtöbbet, viszont nagyobb arányban fordult elő az óvodások nyelvhasználatában, mint a felnőttek esetében. Az *ilyen* kevésbé fordult elő az óvodásoknál, mint a másik két csoportban, viszont beszédtervezést segítő, hezitációs funkcióban (időnyerésre) gyakrabban használták az óvodások, mint a felnőttek (MARKÓ – DÉR 2011).

3. A kutatás bemutatása

Korpuszalapú kutatásunkban a *csak* partikula produkcióját vizsgáltuk a 6 évesnél fiatalabb korcsoportban. Az adatok gyűjtéséhez a MONYERK (*Magyar Óvodai Nyelvi Korpusz*), illetve a CHILDES (*Child Language Data Exchange System*) gyermeknyelvi korpuszokat használtuk. A MONYERK korpusz az óvodáskorúak, míg a CHILDES a bölcsődéskorúak adatait tartalmazza. A vizsgálat során kapott eredményeket összevetettük felnőttnyelvi adatokkal, melyhez a BEA Beszélő nyelvi adatbázist használtuk fel. A korpuszokból kinyert megnyilatkozásokban fellelhető *csak* partikulákat típusokra osztottuk. Egyik fő típus a logikai *csak*, melyen belül megkülönböztettük a fókuszos, a propozíció előtt megjelenő, illetve a *de* értelmű *csak* szócskát (vö. 2.1.). A másik fő típus a diskurzusjelölő, melynek vizsgált altípusai: hangsúlyos, hangsúlytalan, vonatkozó névmás + *csak* (vö. 2.2.). Néhol egyéb típusokat is figyelembe vettünk, amikor egy-egy elem nagyon sokszor előfordult együtt.

A továbbiakban először az óvodáskorú gyermekek megnyilatkozásainak elemzését mutatjuk be (3.1.), majd betekintést nyújtunk a bölcsődéskorú gyermekek nyelvhasználatában fellelhető *csak* partikulákba (3.2.).

3.1. Óvodáskor

Ebben az alfejezetben először ismertetjük a kutatás körülményeit (3.1.1.), majd a logikai (3.1.2.), illetve a diskurzusjelölő *csak* típus előfordulásait tárgyaljuk (3.1.3.). Ezt követően bemutatjuk a talált *csak*-használattal összefüggő grammatikai hibákat (3.1.4.), végül összevetjük az óvodások adatait a felnőtt nyelvi adatokkal (3.1.5.).

3.1.1. Adatok

Az óvodáskorú gyermekek adatait a Magyar Óvodai Nyelvi Korpuszból (MONYEEK) nyertük ki. Összesen 62 budapesti gyermek megnyilatkozásait tartalmazza a korpusz, közülük csupán ketten nem használnak *csak* partikulát. A gyermekek életkora 4,5–5,5 év közé tehető. A gyerekekkel egyenként 20–30 perces interjúkat készítették, mely során egy körülbelül 140 000 szövegszót tartalmazó korpuszt nyertek. Az interjúkban a gyermekeknek történeteket kellett elmesélniük képek segítségével, felnőtt minta alapján (a kísérletvezető először elmondja a mesét), illetve felnőtt minta nélkül (MÁTYUS – OROSZ 2014). Kutatásunkban a korpuszban található összes *csak*-előfordulást vizsgáltuk.

Ha kizártunk (összesen 15-ször) *csak*-előfordulásokat, annak két fő oka volt: a gyermekek feleslegesen ismételnék [(10a)], illetve nem folytatják a mondatot a *csak* partikula után [(10b)].

(10a) *Csak csak csak* nem megy messzire. (MONYEEK; 4;5)

(10b) Azokról szoktunk, amikor ezeket már mind még *csak* xxx. (MONYEEK; 4;5)

A (10a) példában és a hozzá hasonló mondatokban egy *csak* partikulát vettünk figyelembe, a többi kizártuk. A (10b) esetében a kontextusból majdnem biztosan kikövetkeztethető, hogy melyik típus van jelen a mondatban, de mivel az adatok félrevezetőek lehetnek, kizártuk az ilyen eseteket. A 364 *csak*-előfordulásból így 349-et vettünk figyelembe.

Az előfordulásokat típusokba soroltuk, és azt találtuk, hogy a MONYEEK korpuszban az óvodások túlnyomó részben a logikai *csak*-ot használták, összesen 311-szer a 349 vizsgált esetből (89,1%). A diskurzusjelölő funkcióban lévő *csak* partikula sokkal kevesebbszer, összesen 15-ször fordult elő (4,3%). Egy idiomatikusnak tekinthető előfordulás kitűnt a többi közül gyakorisága miatt: az *egyszer csak* kifejezést 23-szor (6,6%) használták az óvodások a vizsgált korpuszban. Ennek oka lehet, hogy a gyerekeknek képről kellett történetet elmesélni, melynek szokásos fordulata az említett kifejezés.

A korpuszban kódolták a szociokulturális háttérrel, illetve a nemet. A gyermekek fele (31 fő) alacsonyabb szociokulturális háttérrel rendelkezik, 14 lány és 17 fiú. A 31 magasabb szociokulturális háttérrel rendelkező gyermek közül 15 lány és 16 fiú. Az 1. táblázatban látható, hogy a különféle *csak*-típusok hányszor fordulnak elő az adott csoport megnyilatkozásaiban.

1. táblázat. A MONYEEK korpusz *csak*-előfordulásai szociokulturális háttér alapján (óvodások)

	Megnyilatkozás (db)	Diskurzusjelölő <i>csak</i> (db)	Logikai <i>csak</i> (db)	egyszer <i>csak</i> (db)
Lány, Magasabb sz. h.	3698	3	76	9
Lány, Alacsonyabb sz. h.	3901	4	83	9
Fiú, Magasabb sz. h.	4226	6	96	4
Fiú, Alacsonyabb sz. h.	3517	2	56	1

Az adatok pontos elemzésére nem vállalkozunk, tekintetbe véve, hogy az alacsonyabb szociokulturális háttérrel rendelkezők megnyilatkozásai tipikusan rövidebbek (gyakran csupán egy-két szavasak), szemben a magasabb szociokulturális háttérrel rendelkező gyerekek tipikusan legalább 4-5 szavas megnyilatkozásaival. Annyi mindenestre megállapítható az 1. táblázatban látható adatokat figyelembe véve, hogy nincs jelentős különbség az eltérő szociokulturális háttérrel rendelkező gyerekek teljesítménye között abban a tekintetben, hogy mennyi *csak* szócskát használnak.

3.1.2. Logikai típus

A logikai *csak*-ot három típusba soroltuk: fókuszot tartalmazó, *de* értelmű, illetve propozíció előtt megjelenő *csak*. Ezek közül a legjellemzőbben, közel 50%-ban (145 előfordulás) a fókuszos típus jelent meg [(11a)]. A legkisebb mértékben a propozíció előtt megjelenő *csak* fordult elő [(11b)], ami csupán 20%-át (62 db) tette ki a logikai *csak* előfordulásainak. A *de* értelmű *csak* típus előfordulása – ahogy azt a (11c) és (11d) mondat is mutatja – gyakori a gyermekek nyelvhasználatában, megközelítőleg 30%-ban (104 db) használták az óvodáskorúak.

- (11a) Én *csak* a én *csak* olyan vizet szeretek, amiben nincsen hal. (MONYEEK; 5)
 (11b) *Csak* összegyűrtük a zsepit. (azt hitték, már használták) (MONYEEK; 5)
 (11c) *Csak* mi annak a neve? (MONYEEK; 4;6)
 (11d) Ott is lehet játszani, *csak* ott először tanulunk. (iskolában) (MONYEEK; 4)

A korpusz adatai alapján már az óvodások közléseiben is gyakran jelenik meg a logikai értelmű *csak* partikula után utalószó (akárcsak a felnőtteknél), például: *csak + ilyen/olyan, azt, annyit, akkor, így/úgy, itt/ott*. Két példával szemléltetjük a jelenséget: *csak azt* [(12a)] és a *csak akkor* [(12b)].

- (12a) Ezen kívül [: kívül] amit nem szabad, *sat* [: *csak*] *azt* tudom. (MONYEEK; 5)
 (12b) *Csak akkor*, ha az mondja, hogy tegezhetőnk [: tegeződhetünk]. (MONYEEK; 5)

Tehát a korpuszkutatás is megerősítette a saját megfigyeléseinket, miszerint az óvodáskorú gyermekek beszédében gyakran előfordul a logikai *csak* partikula mindhárom típusa (fókuszos, propozíció előtti és *de* értelmű), melyet a felnőttnyelvihez hasonló szerkezetekben használnak.

3.1.3. Diskurzusjelölő típus

A diskurzusjelölő típus a vizsgált korpuszban kevésbé volt jellemző az óvodáskorú gyermekek nyelvhasználatára, mint az előzőleg tárgyalt logikai típus. A felszólító mondat-modalitással álló hangsúlytalan *csak* csupán kétszer fordult elő [(13a)], míg a vonatkozó névmás + *csak* konstrukció kilencszer [(13b)].

- (13a) Nézd *csak*. (MONYEEK; 4;5)
 (13b) Utána mind a három menekült *ahogy csak* bírt. (fiú) (MONYEEK; 4;6)

A hangsúlyos *csak* partikula összesen négyszer jelent meg az óvodások megnyilatkozásaiban, azonban ezek közül egyik sem tekinthető a szakirodalomban tárgyalt típus (lásd 2.2.) tiszta megvalósulásának. A (14a) példa esetében szemantikai tévesztés (szóhelyettesítés) történt: a felnőttek úgy mondanák, hogy *ez meg mégis mi*. Saját megfigyeléseink is alátámasztják, hogy a gyermekek körében a szerkezet előfordul *csak*-os változatban is [(14b)]. A (14c) mondatnál a hangsúlyos *csak* jelentésével megegyező *mégis csak* formát alkalmazta a gyermek, míg a (14d)-ben egy nyomatékosító funkciójú *csak* található (jelentése valami olyasmi, hogy nagyon rácsapott). Végül a negyedik előfordulás esetében grammatikai hibát vét a gyermek (lásd 3.1.4.).

- (14a) Ez meg *csak* mi? (Ez meg *mégis* mi?) (MONYEEK; 4;6)
 (Utána így folytatta a gyermek: *Abban forgószél volt. Vagy micsoda? Víz.*)
 (14b) Ez *CSAK* mi? (MONYEEK; 2;7)
 (14c) *Mégis csak* ott voltak nálunk. (MONYEEK; 5)
 (14d) *Hogy csak* és & szil [: sír]. (MONYEEK; 5)
 (Előtte mondta a gyermek: *A cica föléblett [: fölébredt]. Ész [: és] & szí ész [: és] akkor [: akkor] lákapott [: rákapott] a mancsára.*)

A vártnál kevesebb diskurzusjelölői előfordulás oka lehet, hogy a korpusz alapvetően történetmesélésből tevődik össze, és így a felszólító mondatok kevésbé fordulnak elő. A hangsúlyos *csak* partikula használatára jellemző ellentétet, kontextussal való inkompatibilitást is kisebb eséllyel kell kifejezni a gyerekeknek (vö. GYURIS 2008).

A diskurzusjelölők halmozással is megjelennek az óvodások megnyilatkozásaiban [(15a)], továbbá előfordulnak állandósult szókapcsolatok, mint például a korábban már említett *egyszer csak* [(15b)], illetve *csak*-ot tartalmazó egyéb kifejezések, például *csak-hogy* [(15c)], *csakis* [(15d)].

- (15a) **Hát** azok **már csak** dolgok. (MONYEEK; 4;6)
 (15b) *Egyszer csak* egy bagoly jött ki az odúból. (MONYEEK; 4;6)
 (15c) *Cakhogy* [: csakhogy] én itt szeretnék azzal játszani. (MONYEEK; 5)
 (15d) Ez *csak is* a béka jehet [: lehet]. (MONYEEK; 4)

A diskurzusjelölői *csak* partikula vizsgálata során tehát azt tapasztaltuk, hogy az óvodáskorú gyermekek beszédében előfordul mind a hangsúlyos, mind a hangsúlytalan típus, viszont a vártnál kisebb számban. Valamint akárcsak a logikai típus esetében, a diskurzusjelölői *csak* partikulát is képesek más elemekkel együtt produktívan alkalmazni.

3.1.4. Grammatikai hibák

Az óvodások tipikusan kevés *csak*-kal összefüggő grammatikai hibát vétenek. (Egyéb hibák természetesen nagyobb számban fordulnak elő.) A korpuszban csupán az alábbi eseteket találtuk, melyek különböző gyermekektől származnak. A zárójelekben a grammatikus használatot tüntettük fel:

- (16a) És azt mondta Zsuzsi, hogy lehet, hogy *csak* ez álom volt? (MONYEEK; 4;5)
 ([...] *hogy ez csak* álom volt?)
 (16b) [...] benne van *csak* a a & kuty a a a csizmába a béka. (MONYEEK; 4)
 ([...] *CSAK* benne van a csizmában a béka)

- (16c) [...] mindenkit be kell venni *csak* a játékba. (MONYEEK; 5)
 (*csak* mindenkit be kell venni a játékba)
- (16d) *Csak* a lábbal lehet irányítani. (MONYEEK; 4;6)
 (*csak* lábbal lehet irányítani)
- (16e) *Csak* akarunk veled játszani. (MONYEEK; 4;5)
 (*csak* játszani akarunk veled)

A (16a) példában nem a megfelelő elem elé teszi a gyermek a *csak* szócskát, nem az *álm* elé, amit fókuszálni szeretne, hanem a megelőző szó, a topik elé (*ez*). A (16b) példában a kontextus alapján nyilvánvaló, hogy a *csak* partikula hangsúlyos diskurzusjelölő változatáról van szó, melyet az ige előtti pozíció helyett az ige utáni pozícióba helyez, ami agrammatikus mondatot eredményez (a kisgyermek képről mesél, a mesében a kisfiú a kutyájával keresi a békát, ami kimászott a dobozból, és a kisfiú azt gondolja, hogy a csizmájában lehet a béka). Szintén agrammatikus a (16c) mondat, ahol ismét az ige után hangzik el a *csak* szócska. A kontextus alapján kikövetkeztethető, hogy a partikulát ellentétes kötőszói (*de*) értelemben használja, vagyis a mondat élén kellene hangzania (a gyermek előző megnyilatkozása: *de mást is be kell venni a játékba*). A (16d) példánál egy felesleges névelőt helyez a mondatba a *csak* után, ami nem biztos, hogy a partikula használatával kapcsolatos hibát jelez. Végül (16e) esetében egy grammatikus megnyilatkozást tesz; a probléma az, hogy az adott kontextusban más szórenddel lenne megfelelő a mondat. Fontos leszögezni, hogy ezekből a példákból nem következik, hogy egy-egy gyermek nem tudja helyesen használni az adott szerkezetet. Mindegyik lehet csupán performanciahiba, melyet az is alátámaszt, hogy mindegyik hiba más-más gyermektől származik, és csupán egyszer fordul elő.

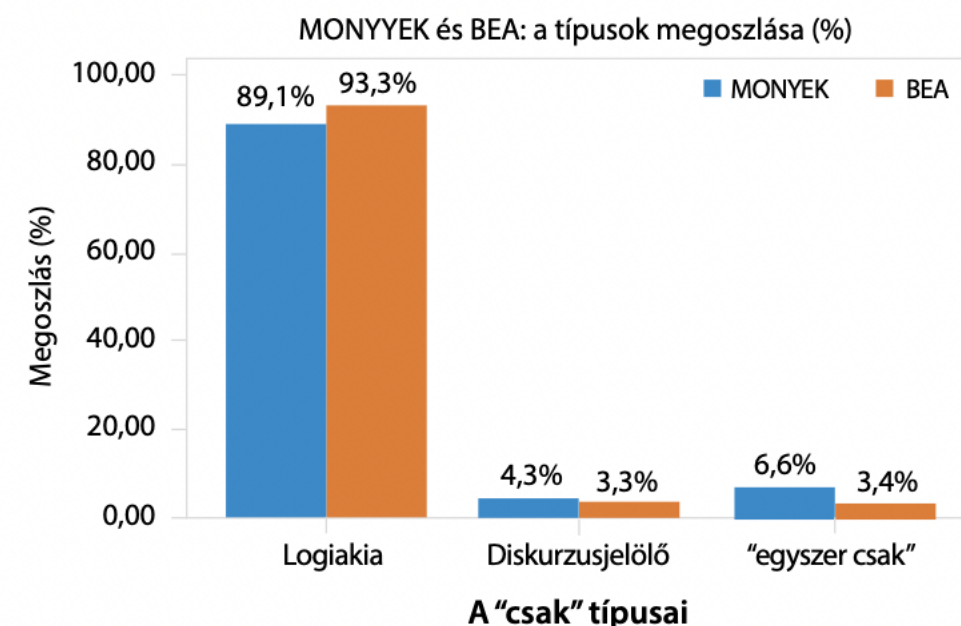
A korpusz adatai tehát támogatják azt a hipotézisünket, miszerint az óvodáskorú gyermekek szemantikai/pragmatikai értelemben felnőttszerűen használják a *csak* szócskát, mind a logikai, mind a diskurzusjelölő típust, időnként grammatikai hibákat vétnek.

3.1.5. Összevetés a BEA adatbázissal

Az óvodáskorú gyermekek adatait összevetettük felnőttnyelvi adatokkal, melyhez a BEA Beszélt nyelvi adatbázist (MIHAJLIK és mtsai. 2022) használtuk fel. A BEA korpusz budapesti adatközlők beszédét tartalmazza: utánmondást, felolvasást és társalgást. A felnőttnyelvi mintához véletlenszerűen kiválasztottunk 650 *csak*-előfordulást a társalgásokat rögzítő részkorpuszból, melyből 50 esetet zártunk ki. A kizárás oka lehetett nem befejezett mondat (tipikusan mondatvégi *csak*, ahol nem azonosítható, mire utal a partikula), javítás (újrafogalmazza a mondatot *csak* nélkül), felesleges ismétlés (ebben

az esetben egy *csak*-ot számoltunk), illetve a szöveg alapján nem besorolható típus. A fennmaradó 600 előfordulást típusokba soroltuk, majd összehasonlítottuk a MONYEEK gyermeknyelvi korpuszban talált eredményekkel. A kvantitatív összevetéshez csak azokat az alakulatokat vettük figyelembe, melyek mindkét korpuszban jellemzőek voltak, így a BEA adatbázisban talált speciálisabb konstrukciókat (lásd (17b) és (17c) alább) nem vettük számításba. Így végül a BEA adatbázis 522 *csak*-előfordulását hasonlítottuk össze a MONYEEK korpuszban talált 349 esettel.

Először megnéztük a két korpuszban az alaptípusok százalékos megoszlását, és azt találtuk, hogy az óvodások megnyilatkozásait tartalmazó MONYEEK korpuszban és a felnőttnyelvi adatokat tartalmazó BEA adatbázisban közel azonos mértékű a logikai és a diskurzusjelölő típus előfordulásának gyakorisága, továbbá az *egyszer csak* szerkezet is hasonló arányban fordul elő (1. ábra).

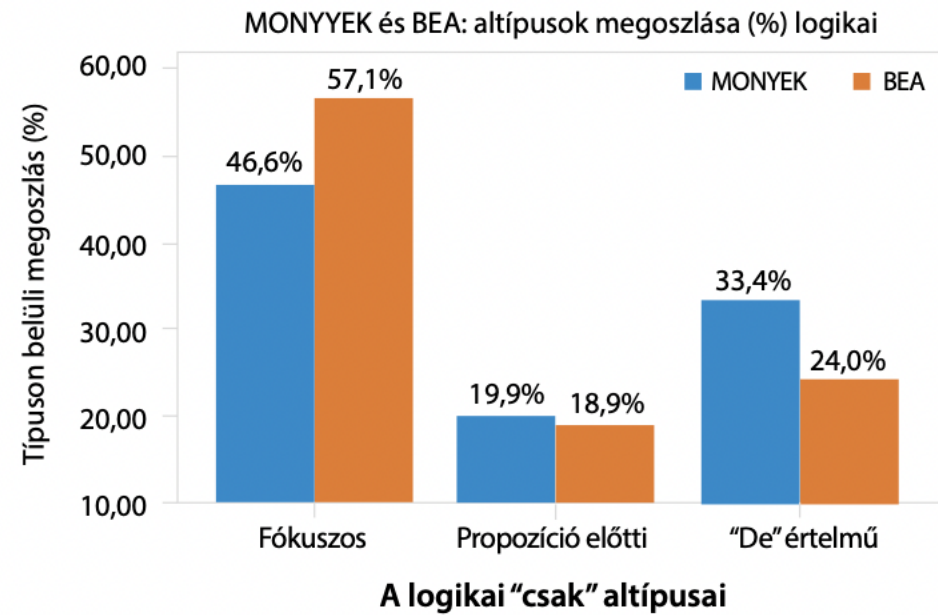

1. ábra. A *csak*-típusok megoszlása a BEA és a MONYEEK korpuszban

Az adatokon statisztikai elemzést is végeztünk az SPSS program segítségével. A Pearson-féle *Khi*-négyzet próba megerősítette, hogy a két adatbázisban talált *csak*-típusok gyakorisága nem tér el jelentős mértékben egymástól [$\chi^2(2) = 5,403, p = 0,067$].

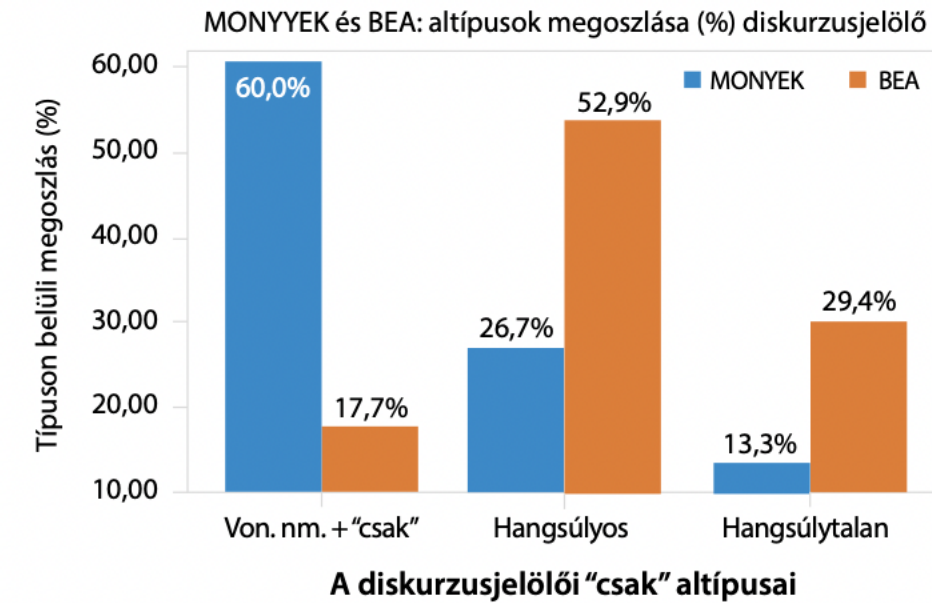
Azonban ha megvizsgáljuk az altípusok eloszlását, nagyobb eltéréseket találunk a két csoport között. A logikai *csak*-előfordulások esetében azt tapasztaljuk (2. ábra), hogy a felnőttek valamivel nagyobb arányban használják a fókuszos konstrukciót, míg az óvodások többször alkalmazzák a *csak* partikulát ellentétes kötőszói funkcióban (*de* értelmű *csak*). A propozíció előtti *csak* aránya közel megegyező a két korpuszban.

A logikai típuson végzett Khi-négyzet próba szignifikáns eltérést mutat a két adatbázis között [$\chi^2(2) = 10,101, p < 0,01$].

2. ábra. A logikai *csak* altípusainak százalékos megoszlása a BEA és a MONYEEK korpuszban

A diskurzusjelölői típus esetén még szembetűnőbb a különbség (3. ábra). A vonatkozó névmás és a *csak* kollokációja kiugróan magas arányt mutat az óvodásoknál: a diskurzusjelölő típus több mint felét teszik ki. A felnőtteknél ezzel szemben a hangsúlyos *csak* partikula a leggyakoribb, és a felszólító mondatmodalitással álló hangsúlytalan *csak* is jóval többször fordul elő, mint a gyerekeknél. Fontos megjegyezni azonban, hogy ezeket az adatokat csupán 15 (MONYEEK), illetve 17 (BEA) diskurzusjelölői *csak* előfordulás alapján nyertük.

3. ábra. A diskurzusjelölői *csak* altípusainak százalékos megoszlása a BEA és a MONYEEK korpuszban

A diskurzusjelölő típusú *csak*-előfordulások statisztikai elemzéséhez a Fisher-féle egzakt próbát alkalmaztuk a kis elemszámú minta miatt. Az eredmények szignifikáns eltérést mutatnak a két adatbázis között [$\chi^2(2) = 5,861, p < 0,05$].

Abból a szempontból is megvizsgáltuk a két korpuszt, hogy az óvodások megnyilatkozásaiiban mennyire találhatók meg a BEA felnőtt beszéltnyelvi adatbázis egyéb *csak*-ot tartalmazó konstrukciói. Érdekes például a *csak úgy* diskurzusjelölői használata, amely már az óvodásoknál is megfigyelhető [(17a)], azonban jóval kisebb számban, mint a felnőtt nyelvi korpuszban [(17b)]. A *csak így* hasonló funkciója a MONYEEK korpuszban nem fordult elő, a BEA korpuszban viszont számos példát találtunk rá [(17c)].

(17a) *Csak úgy* elment, mintha nem lenne a barátja. (MONYEEK; 5)

(A gyermek ezt megelőző mondata: *a macska hátra se nézett.*)

(17b) Nem lehet *csak úgy* büntetlenül száguldozni. (BEA)

(17c) Nagyon közel vannak a hegyek például *csak így* el lehet menni kirándulni. (BEA)

Szintén nem találtunk példát a MONYEEK korpuszban a felnőtt nyelvből gyakori *hacsak*, *ugyancsak*, *csaknem* önálló jelentéssel bíró nem kompozicionális alakulatokra. Továbbá a BEA adatbázisban gyakori a *(már/még) csak ... is/se(m)* szerkezet, amely a gyermeknyelvi korpuszban nincs jelen: *ez már csak azért is érdekes; csak egy konyakosmeggy is; még csak meg se mutatták neki; még csak fenyegetni se nagyon.*

Korábban tárgyaltuk (3.1.3.), hogy már az óvodásoknál is található példa bizonyos diskurzusjelölői funkcióban használt *csak*-ot tartalmazó alakulatokra, mint a *csakhogy* és a *csakis*, illetve a diskurzusjelölő-halmazra is. A BEA korpusz vizsgálata megerősítette azt az intuíciónkat, hogy a felnőtt nyelvben sokkal gyakoribbak ezek a szerkezetek. Diskurzusjelölő-halmazra példa a BEA korpuszból:

- (18) *Csak ugye nyilván itt azért az is sokat nyom a latba hogy már nem az első.*
(BEA)

A két korpusz összehasonlító vizsgálata alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a *csak* alaptípusai (logikai és diskurzusjelölő) az óvodásoknál is megtalálhatók, és hasonló arányban, mint a vizsgált felnőtt beszélnyelvi korpuszban. Az al típusok megoszlása nagyobb eltéréseket mutat: az óvodások a vonatkozó névmás és a *csak* kollokációját használták leggyakrabban, míg a felnőttek a hangsúlyos *csak* partikulát. Megállapítottuk továbbá, hogy vannak olyan *csak*-ot tartalmazó kifejezések, amelyek a felnőtt nyelvben gyakoriak, azonban a vizsgált óvodai korpuszban sokkal ritkábbak, mint például a *csak így/úgy* diskurzusjelölői használata. Illetve vannak olyan konstrukciók is, amelyekre nem található példa a MONYEK korpuszban, mint az *ugyancsak*, *csak-nem* vagy a *(már/még) csak ... is/se(m)* szerkezet.

A BEA adatbázissal való összevetésből nyert adatok tehát alátámasztották a harmadik hipotézisünket, miszerint a különféle *csak*-ok arányai alapvetően megegyeznek a felnőtt korpuszból kinyert adatok arányaival – annyi megkötéssel, hogy a hasonlóság az alaptípusokat tekintve áll csak fenn.

3.2. Bölcsődés kor

A bölcsődéskorú gyermekek vizsgálatát csupán kitekintés jelleggel végeztük el. Egyrészt amiatt, mert a felhasznált CHILDES korpusz magyar adatait több évtizeddel ezelőtt rögzítették (az 1970-es, illetve az 1990-es években), így nem feltétlenül tükrözik a mai 2–3 évesek nyelvhasználatát. Másrészt amiatt, mert csupán nyolc gyermek adatait tartalmazza a korpusz, és közülük ketten nem is használják a *csak* szócskát.

Az alfejezetben először ismertetjük a kutatás alapvető adatait (3.2.1.), majd az al típusok (logikai és diskurzusjelölő) előfordulásait példákkal alátámasztva (3.2.2.), végül a *csak*-használattal összefüggő hibázásokra is kitérünk (3.2.3.).

3.2.1. Adatok

A korpuszban a magyar nyelvű adatok három kutatótól származnak: Réger Zita, Bodor Péter és Brian MacWhinney, akik összesen 8 gyermek megnyilatkozásait rögzítették. A vizsgált gyermekek életkora megfelel az átlagos bölcsődés kornak: a legfiatalabb gyermek még nincs egészen kettő éves (1;10), a legidősebb pedig majdnem három (2;11.26).

A CHILDES korpusz magyar nyelvű részkorpusza olyan szövegeket tartalmaz, melyek rögzítésekor a gyermekek vagy otthoni környezetben játszottak a szüleikkel, vagy kísérleti környezetben játszottak a kísérletvezetővel és/vagy más gyermekekkel. Előfordultak olyan esetek (összesen hússzor), amikor a gyermek *csak*-ot tartalmazó megnyilatkozását megelőzte a kísérletvezető *csak* partikula produkciója, ami befolyásolhatta a gyermek adatait (ezeket az eseteket megjelöltük).

A korpuszban összesen 356 *csak* partikulát találtunk, melyből 50-et zártunk ki. Kizárást eredményezett, ha a gyerekek feleslegesen ismételték [(19a)], ez esetben egy előfordulást számoltunk, a többit kizártuk; nem fejezték be a mondanivalójukat [(19b)], vagyis nem lehet tudni, mire vonatkozna a *csak*; illetve a kérdésre a *csak*-ot tartalmazó megnyilatkozás nem volt válasz, nem volt beilleszthető a kontextusba [(19c)], így a *csak*-ot nem tudtuk értelmezni, típusokba sorolni.

- (19a) *Csak csak csak* nem szól a rádió. (CHILDES; 2;00)
(19b) Letörni nem, *csak*... (CHILDES; 2;01.28)
(19c) – Te nem félsz?
– *Csak*. (CHILDES; 1;08.06)

A fennmaradó 306 *csak*-előfordulást típusokba soroltuk, mely alapján megállapíthatjuk, hogy a bölcsődéskorúak nyelvhasználatában is a logikai *csak*-típus a leggyakoribb, összesen 231-szer fordult elő a korpuszban (75%), míg a diskurzusjelölői szerepben álló *csak* partikulára 75 előfordulást kaptunk (25%). Az óvodásoknál gyakori *egyszer csak* szerkezet nem fordult elő.

3.2.2. A *csak* partikula a CHILDES korpuszban

A logikai *csak* előfordulásait nem tudtuk al típusokra bontani, mivel ebben a korban a gyerekek még túl sokat hibáznak, rövidebb mondatokat, néha csak mondatrészleteket produkálnak, így az al típusokra osztás túlságosan bizonytalan. Elmondhatjuk azonban, hogy mindegyik al típus előfordul: a fókuszos [(20a)], predikátum előtti [(20b)] és a *de* értelmű [(20c)] *csak* is.

- (20a) Ebben *csak* víz van. (CHILDES; 2;10.27)
 (20b) Mingyá jövök, *csak* mekejesem [: megkeresem] a másik nyuszt. (CHILDES; 2;04)
 (20c) *Csak* nem tudom hoj [: hol] van. (CHILDES; 2;09.11)

Megfigyeltük továbbá, hogy a logikai *csak* előfordul mind kérdő [(21a)], mind kijelentő [(21b)], mind felszólító [(21c)] mondatmodalitással. A *csak* partikula hátravetve [(21d)] sokkal nagyobb arányban jelenik meg, mint az óvodáskorú gyermekeknél (CHILDES: 22 előfordulás, 9,5%; MONYÉK: 10 előfordulás, 3,2%).

- (21a) *Csak* az szép? (traktor) (CHILDES; 2;01.29)
 (21b) *Csak* megcsináltam. (nem elrontotta) (CHILDES; 2;01)
 (21c) *Csak* bújj el! (CHILDES; 2;00.01)
 (21d) Hát csoszogni tud *csak*. (CHILDES; 2;08.20)

A diskurzusjelölő *csak* típust vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy sokkal gyakrabban fordult elő a bölcsődéskorúak megnyilatkozásaiban, mint az óvodáskorúaknál: összesen 75-ször a vizsgált 306 esetből, míg a MONYÉK korpuszban csupán 15 diskurzusjelölő *csak*-ot találtunk a 349 előfordulásból. A két korpusz között tehát szignifikáns az eltérés a *csak*-ok alaptípusát tekintve [$\chi^2(2) = 72,297, p < 0,001$]. A CHILDES korpuszban talált 75 diskurzusjelölő előfordulásból csupán 4 esetben szerepelt a hangsúlyos *csak* [(22a)], ami hasonló arány, mint az óvodásoknál. A diskurzusjelölő *csak*-előfordulások közül leggyakrabban (71 esetben) a felszólító mondatmodalitással álló hangsúlytalan *csak* jelent meg [(22b)]. A vonatkozó névmás és a *csak* kollokációja a CHILDES korpuszban nem fordult elő.

- (22a) *Csak* megnézem. (nem lenne szabad) (CHILDES; 2;01.27)
 (22b) Nézd *csak* én mit csinálok éppen. (CHILDES; 2;10.11)

A hangsúlytalan diskurzusjelölő *csak* kapcsán megfigyeltük, hogy a (22b)-ben megjelenő nézd *csak* és ragozott alakjai (nézz/nézzük *csak*) összesen 37 esetben hangzott el, melyből 28-at ugyanaz a gyermek mondott. Emellett egyéb hangsúlytalan *csak*-ot tartalmazó alakulatok is megjelentek, mint például: *add csak ide, menj csak, figyelj csak, ülj csak le, várj csak*. A szerkezet magas előfordulási gyakoriságának oka valószínűleg az, hogy a gyerekek ebben a korban sokszor hallják a felnőttektől ezt a bátorítást kifejező *csak*-ot.

3.2.3. Hibázások

A bölcsődések hibázásait tekintve azt tapasztaltuk, hogy a MONYÉK korpuszban talátnál több szemantikai/pragmatikai hiba fordul elő: a partikula nem válasz a kérdésre, nem illeszthető be a kontextusba. Ezeket az előfordulásokat kizártuk, mivel nem adekvát használatot mutatnak. Az óvodai korpuszban talátnál többször fordul elő olyan megnyilatkozás is, amikor a gyermek ugyan szemantikai/pragmatikai értelemben jól használja a *csak* partikulát, de agrammatikus a szerkezet. A logikai *csak* esetében például: megfordítja az igekötő–ige sorrendet, ahol nem kellene [(23a)]; hátraveti a *csak*-ot, így a szerkezet agrammatikus lesz [(23b)]. Diskurzusjelölőként a hangsúlytalan *csak*-ot felszólításkor szórendileg nem a megfelelő pozícióba helyezi [(23c)]; vagy a hangsúlyos *csak* partikulát az ige után ejti, ami szintén agrammatikus [(23d)].

- (23a) *Csak* romlott el. (Helyesen: *Csak* elromlott.) (CHILDES; 2;00.01)
 (23b) Nincs kettő *csak*. (CHILDES; 2;07.00)
 (Helyesen: *Csak* nincs kettő. Kontextus: Kér még egyet valamiből, de nincs belőle még egy, nincs kettő.)
 (23c) Hozd neki *csak* sört. (CHILDES; 1;10.05)
 (Helyesen: Hozd *csak* neki a sört.)
 (23d) Nem tudom *csak*. (CHILDES; 2;01)
 (Helyesen: CSAK nem tudom. Kontextus: Mégsem tudja felhúzni a paplant, pedig az előbb azt mondta, hogy ő is fel tudja.)

Az adatok tehát alátámasztották a második hipotézisünket, miszerint az óvodáskorúaknál fiatalabb gyermekek körében is előfordul a *csak* partikula felnőttzerű használata, az óvodásokhoz képest több nem adekvát mondatba helyezéssel.

4. Összegzés, továbblépési lehetőségek

Kutatásunkban a *csak* partikula használatát vizsgáltuk 6 évesnél fiatalabb gyermekek nyelvhasználatában. Ehhez három korpuszt elemeztünk: a MONYÉK korpuszt, mely óvodások megnyilatkozásait tartalmazza; a CHILDES korpuszt, mely 2–3 éves gyerekek beszédét rögzíti; és végül a BEA beszélnyelvi adatbázis egy véletlenszerűen kiválasztott részét, a felnőttnyelvi mintával való összehasonlítás érdekében.

A vizsgálatok alapján elmondható, hogy a kapott eredmények alátámasztották a hipotéziseinket, miszerint mind az óvodáskorúak, mind a náluk fiatalabb gyermekek már használják adekvátan és grammatikusan a *csak* partikulát, mind a logikai, mind

a diskurzusjelölő típust. Továbbá azt is megmutattuk, hogy a felnőtt korpusz adatai párhuzamba állíthatók az óvodás (MONYEEK) korpusz adataival: a különféle *csak*-típusok (logikai, diskurzusjelölői) aránya nem különbözik szignifikánsan a két korpuszban.

Az elemzések alapján azt is megállapítottuk, hogy mind a bölcsődéskorúak, mind az óvodások, mind a felnőttek legjellemzőbben a logikai *csak* típust használják, azon belül is leginkább a fókuszos konstrukciót. A diskurzusjelölő *csak* típus sokkal ritkábban jelent meg a gyermeknyelvi korpuszokban. A hangsúlyos *csak* partikulára csupán 4-4 előfordulást találtunk a két korpuszban. Ennek oka valószínűleg a szövegtípusban keresendő: mivel a korpusz alapvetően történetmesélésből és nem spontán társalgásból tevődik össze, ritkábban teljesül a hangsúlyos *csak* partikula használatára jellemző pragmatikai feltétel, vagyis hogy az új információ inkompatibilis a kontextussal (vö. GYURIS 2008). Mindenesetre az ebből a néhány előfordulásból is megállapítható, hogy már a bölcsődéskorú gyermekek is képesek grammatikusan használni a hangsúlyos *csak* partikulát, amit saját tapasztalataink is alátámasztanak. A felszólító mondatmodalitással álló hangsúlytalan, bátorítást vagy fenyegetést kifejező *csak* típusra a MONYEEK korpuszban nagyon kevés találatot kaptunk, viszont a CHILDES korpuszban kiugróan magas számban (71-szer) fordult elő. Megállapítottuk továbbá, hogy az óvodáskorú gyermekek körében gyakori a vonatkozó névmás és a *csak* kollokációja, illetve az *egyszer csak* állandósult szókapcsolat, melyek a bölcsődéskorúak csoportjánál egyáltalán nincsenek jelen. Az *egyszer csak* forma óvodásoknál talált magas előfordulása szintén magyarázható a szövegtípussal (történetmesélés). A BEA felnőtt nyelvi adatbázissal való összevetés kvalitatív szempontból is hasznosnak bizonyult: több olyan *csak*-ot tartalmazó konstrukciót találtunk, amely a felnőtteknél gyakori, viszont az óvodásoknál még nem jelenik meg, mint például az *ugyancsak*, *csaknem* vagy a *(már/még) csak ... is/se(m)* szerkezet.

A 2–3 éves korosztály vizsgálata csupán kitekintésként szolgál, mivel a rendelkezésre álló adatok több évtizeddel korábbiak, és csupán 8 kisgyermek megnyilatkozásait tartalmazzák. Emiatt (valamint a szövegtípus fent említett jellegzetességei miatt) a jövőben mindenképpen további kutatásra lenne szükség – saját megfigyelésekre, interjúkra, személyes tesztelésre –, hogy szélesebb körben megvizsgáljuk a gyermekek nyelvhasználatában a *csak* szócskát, leginkább a 2 és 4 éves kor közötti gyermekek adataira, illetve a diskurzusjelölő típusra fókuszálva. További céljaink közé tartozik a *csak*-ot tartalmazó kollokációk, többemű konstrukciók vizsgálata a gyermeknyelvben, beleértve a diskurzusjelölő-halmazokat is. Végül szintén jövőbeli kutatás tárgyát képezheti a gyűjtött adatok összevetése idegen nyelvi példákkal (angol, német), elsődlegesen idegen nyelvű gyermeknyelvi korpuszok felhasználásával.

Kutatásunk elsődleges célja az volt, hogy feltárja a *csak* partikula használatát a 6 évesnél fiatalabb gyermekek nyelvhasználatában. Eredményeink a logikai *csak* vonatkozásában összhangban állnak a partikula értelmezésére vonatkozó korábbi kutatásokkal (PINTÉR 2017), mely szerint a gyerekek 4,5 éves korukra már tisztában vannak a fókuszos *csak* jelentésével. Vizsgálatunk újdonsága a logikai *csak* tekintetében egyrészt az, hogy az óvodáskorú gyermekek nem csupán tökéletesen értik, de aktívan használják is a partikulát, valamint hogy a fiatalabb korosztály – 2–3 éves gyermekek – nyelvhasználatában is jellemző a logikai *csak* produkciója. A diskurzusjelölői *csak* vonatkozásában megállapítottuk, hogy az óvodáskorú gyermekek mind a hangsúlyos, mind a hangsúlytalan változatot aktívan használják, ami összhangban áll azon korábbi kutatásokkal, melyek a különféle diskurzusjelölők gyakori gyermeknyelvi előfordulásáról számolnak be (például *hát, így, ilyen* [MARKÓ – DÉR 2011]). Kutatásunk egyrészt arra mutat rá, hogy az óvodáskorúak beszédében – a korábban vizsgált diskurzusjelölők mellett – a *csak* partikula is megtalálható, másrészt arra, hogy – akárcsak a logikai *csak* – a diskurzusjelölői *csak* is megjelenik már a fiatalabb, bölcsődéskorú gyermekek beszédprodukciós folyamatában is.

Irodalom

- BALOGH, Kata (2009): *Theme with Variations. A Context-Based Analysis of Focus*. Doctoral thesis, University of Amsterdam.
- DÉR Csilla Iлона (2020): *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- É. KISS Katalin (1998): Mondattan. In: É. KISS Katalin – KIEFER Ferenc – SIPTÁR Péter: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 17–184.
- FÁBRICZ Károly (1986): *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben*. Kandidátusi értekezés, Szeged. <http://real-d.mtak.hu/25/1/F%C3%A1br.pdf> (A letöltés ideje: 2020. november 28.)
- GYURIS Beáta (2008): A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In: KIEFER Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan IV. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 639–682.
- KAS Bence – LUKÁCS Ágnes (2013): Focus sensitivity in Hungarian adults and children. *Acta Linguistica Hungarica* 60. 217–245. <https://doi.org/10.1556/ALing.60.2013.2.4>
- KENESEI István (1992): Az alárendelt mondatok szerkezete. In: KIEFER Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 529–713.

- MARKÓ Alexandra – DÉR Csilla Ilona (2011): Diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai. In: NAVRACSICS Judit – LENGYEL Zsolt (szerk.): *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben*. Tinta Kiadó, Budapest, 49–61.
- MÁTYUS Kinga – OROSZ György (2014): MONYEEK: Morfológiailag egyértelműsített óvodai nyelvi korpusz. *Beszédkutatás*. 237–245.
- MIHAJLIK Péter – BALOG András – GRÁCZI Tekla Etelka – KOHÁRI Anna – FEGYÓ Tibor – MÁDY Katalin (2022): „Releasing the BEAST” – A BEA gépi beszédleiratozási feladat, megközelítések és eredmények. In: BEREND Gábor – GOSZTOLYA Gábor – VINCZE Veronika (szerk.): *XVIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. 199–210.
- PINTÉR Lilla (2017): *A kimerítő értelmezés elsajátítása különböző fókusztypusok esetén*. Doktori (PhD) értekezés, PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- SCHIRM Anita (2011): *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori (PhD) értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.

Források

- BEA – Magyar Spontán Beszéd Adatbázis. <http://www.nytud.hu/adatb/bea/index.html> (é.n.)
(A letöltés ideje: 2021. december 3.)
- CHILDES – Child Language Data Exchange System. <https://childes.talkbank.org> (A letöltés ideje: 2021. december 3.)
- MONYEEK – Magyar Óvodai Nyelvi Korpusz. <http://www.nytud.hu/oszt/korpusz/monyek.html>
(A letöltés ideje: 2021. december 3.)